O‘ZBEKISTONDA DIN VA TIBBIYOT: O‘ZARO BOG‘LIQLIK, TARIXIY EVOLYUTSIYA VA ZAMONAVIY TAHLIL

Shaynazarov Muhammad Fayzullayevich
Ro‘ziyev Navro‘z Ixtiyor o‘g‘li
Toshkent davlat tibbiyot universiteti (Toshkent, O‘zbekiston)

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekistonda din va tibbiyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tarixiy va zamonaviy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadimgi davrlarda tibbiyotning diniy e’tiqodlar bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangani, xususan Avesto va Islom doirasida sog‘liq va kasallik tushunchalarining talqini yoritilgan. Shuningdek, Abu Ali ibn Sinoning ilmiy merosi orqali tibbiyotning diniy qarashlardan ilmiy asosga o‘tish jarayoni ko‘rsatib berilgan. Zamonaviy bosqichda esa Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma’lumotlari asosida diniy omillarning sog‘liq xulq-atvoriga ta’siri tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda tibbiyot ilmiy asosda rivojlanayotgan bo‘lsa-da, diniy va madaniy qadriyatlar uning ayrim jihatlariga ta’sir ko‘rsatishda davom etmoqda.*

Kalit so‘zlar: *dinshunoslik, tibbiyot, qadimgi davolash usullari, Avesto, Islom, Abu Ali ibn Sino, sog‘liq xulq-atvori, bioetika*

РЕЛИГИЯ И МЕДИЦИНА В УЗБЕКИСТАНЕ: ВЗАИМОСВЯЗЬ, ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И СОВРЕМЕННЫЙ АНАЛИЗ

Шайназаров Мухаммад Файзуллаевич
Рузиев Навруз Ихтиёр угли
Ташкентский государственный медицинский университет (Ташкент, Узбекистан)

Аннотация. *В данной статье анализируется взаимосвязь религии и медицины в Узбекистане с исторической и современной точек зрения. В исследовании рассматривается, как в древние времена медицина формировалась в тесной связи с религиозными верованиями, в частности освещается трактовка понятий здоровья и болезни в рамках Авеста и Ислам. Также через научное наследие Абу Али ибн Сина показан процесс перехода медицины от религиозных взглядов к научной основе. На современном этапе на основе данных Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) анализируется влияние религиозных факторов на поведение, связанное со здоровьем. Результаты показывают, что, несмотря на развитие медицины в Узбекистане на научной основе, религиозные и культурные ценности продолжают оказывать влияние на отдельные аспекты медицинской практики.*

Ключевые слова: *религиоведение, медицина, древние методы лечения, Авеста, ислам, Абу Али ибн Сина, поведение в отношении здоровья, биоэтика*

RELIGION AND MEDICINE IN UZBEKISTAN: INTERRELATIONSHIP, HISTORICAL EVOLUTION AND MODERN ANALYSIS

Shaynazarov Muhammad Fayzullayevich
Ruziyev Navruz Ikhtiyor ugli
Tashkent State Medical University (Tashkent, Uzbekistan)

Abstract. *This article analyzes the interrelationship between religion and medicine in Uzbekistan from both historical and modern perspectives. The study highlights how medicine in ancient times developed in close connection with religious beliefs, particularly through interpretations of health and disease within the framework of the Avesta and Islam. In addition, through the scientific heritage of Avicenna, the transition of medicine from religious views to a scientific foundation is demonstrated. At the modern stage, based on data from the World Health Organization (WHO), the influence of religious factors on health behavior is analyzed. The results show that although medicine in Uzbekistan is developing on a scientific basis, religious and cultural values continue to influence certain aspects of medical practice.*

Keywords: *religious studies, medicine, ancient healing methods, Avesta, Islam, Avicenna, health behavior, bioethics*

Kirish. Din va tibbiyot insoniyat taraqqiyotining eng qadimgi va muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo‘lib, ular tarixan o‘zaro uzviy bog‘liq holda shakllangan. Ayniqsa Markaziy Osiyo hududida, jumladan hozirgi O‘zbekiston hududida, dastlabki davrlarda kasalliklar diniy-e’tiqodiy qarashlar asosida izohlangan va davolash jarayonlari diniy marosimlar, ruhiy ta’sir hamda tabiiy vositalar bilan

uyg‘unlashgan holda amalga oshirilgan. Bu esa tibbiyotning dastlab diniy-falsafiy tizim doirasida rivojlanganligini ko‘rsatadi. Tarixiy manbalar, xususan Avesto, qadimgi davrda kasallik va salomatlik tushunchalari yaxshilik va yomonlik kuchlari bilan bog‘liq holda talqin qilinganini ko‘rsatadi. Keyinchalik Islom kirib kelishi bilan sog‘liqni saqlash masalalariga yangicha yondashuv shakllanib, gigiyena, profilaktika va sog‘lom turmush tarziga alohida e’tibor qaratildi. Bu jarayon o‘z navbatida tibbiyotning astasekin ilmiy asosga o‘tishiga zamin yaratdi. Zamonaviy davrda tibbiyot asosan dalillarga asoslangan ilmiy modelga tayansa-da, diniy va madaniy omillar hanuzgacha insonlarning sog‘liq bilan bog‘liq xulq-atvoriga ta’sir ko‘rsatishda davom etmoqda. JSST ma’lumotlariga ko‘ra, inson salomatligiga ta’sir etuvchi omillar orasida ijtimoiy, madaniy va xulqiy determinantlar muhim o‘rin tutadi. Bu esa din va tibbiyot o‘rtasidagi munosabatni zamonaviy nuqtai nazardan qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — O‘zbekistonda din va tibbiyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tarixiy rivojlanish, zamonaviy sog‘liq xulq-atvori va amaliy tibbiyot kontekstida kompleks tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, ushbu bog‘liqlikning sog‘liqni saqlash tizimi samaradorligiga ta’siri ham ilmiy jihatdan yoritiladi.

Asosiy qism:

1. Tarixiy asoslar: din va tibbiyot integratsiyasi

Markaziy Osiyo hududida qadimgi davrlarda tibbiyot mustaqil ilmiy tizim sifatida emas, balki diniy-falsafiy qarashlar bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Bu jarayon ayniqsa Avesto ta’limotida yaqqol namoyon bo‘ladi. Ushbu manbaga ko‘ra, inson salomatligi kosmik tartib — yaxshilik va yomonlik kuchlari o‘rtasidagi muvozanat bilan bog‘liq, deb qaralgan. Kasalliklar esa ko‘pincha yovuz kuchlarning inson organizmiga ta’siri sifatida talqin etilgan.

Shu sababli davolash jarayoni faqat jismoniy muolajalar bilan cheklanmagan, balki diniy-amaliy marosimlarni ham o‘z ichiga olgan kompleks tizim sifatida shakllangan. Avestoga ko‘ra davolashning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat bo‘lgan:

- **Diniy marosimlar va so‘z orqali davolash**: maxsus duolar, muqaddas matnlarni o‘qish va marosimlar orqali bemorning ruhiy holatini tiklashga harakat qilingan. Bu usul bugungi psixoterapevtik yondashuvlarga qisman o‘xshash elementlarni o‘z ichiga oladi.
- **Dorivor o‘simliklar bilan davolash**: tabiiy resurslardan foydalanish keng tarqalgan bo‘lib, turli o‘simliklar kasalliklarni davolashda qo‘llanilgan. Bu esa empirik tibbiyotning dastlabki shakli sifatida qaraladi.
- **Poklanish amaliyotlari**: suv va olov orqali poklanish marosimlari nafaqat diniy, balki sanitariya-gigiyena nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etgan. Bu holat infeksion kasalliklarning oldini olishda muayyan rol o‘ynagan bo‘lishi mumkin.

Mazkur davrda tabib va ruhoniy tushunchalari ko‘pincha bir-biriga yaqin bo‘lgan, ya’ni davolovchi shaxs bir vaqtning o‘zida diniy bilimlarga ham ega bo‘lgan. Bu esa tibbiyotning diniy institutlar bilan integratsiyalashganligini ko‘rsatadi.

2. Islom dini va tibbiyot rivoji

VIII asrdan boshlab Markaziy Osiyo hududida, xususan hozirgi O‘zbekiston hududida Islom keng tarqalishi bilan jamiyatning barcha sohalarida, jumladan tibbiyotda ham sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. Islom ta’limotida inson salomatligi Alloh tomonidan berilgan ne’mat sifatida e’tirof etilib, uni asrash va mustahkamlash diniy burch darajasiga ko‘tarilgan. Shu sababli tibbiyot nafaqat amaliy faoliyat, balki ma’naviy-axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan tizim sifatida rivojlandi.

Islomiy manbalarda sog‘liqni saqlash va kasalliklarning oldini olishga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, bu quyidagi asosiy tamoyillarda namoyon bo‘ladi:

- **Gigiyena va poklik**: tahorat va g‘usl (to‘liq yuvinish) amaliyotlari kundalik hayotning ajralmas qismi sifatida belgilangan. Bu amallar nafaqat ibodatga tayyorgarlik, balki sanitariya-gigiyena nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy epidemiologiya nuqtai nazaridan qaraganda, qo‘l yuvish va shaxsiy gigiyena infeksion kasalliklar tarqalishini kamaytiruvchi asosiy omillardan biridir.
- **Halol va muvozanatli oziqlanish**: Islomda halol oziq-ovqat iste’moli, me’yorida ovqatlanish va zararli mahsulotlardan tiyilish sog‘liqni saqlashning muhim omili sifatida qaraladi. Ortiqcha ovqatlanishning zararli ekani ta’kidlanib, diyetologik yondashuvning dastlabki elementlari shakllangan.
- **Kasallikni davolash zarurligi**: Islomda kasallikni sabr bilan qabul qilish bilan birga, uni davolash ham tavsiya etiladi. Bu tibbiy yordamga murojaat qilishni rag‘batlantiradi va davolash jarayonini diniy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi.
- **Profilaktika va jamoat salomatligi**: yuqumli kasalliklar tarqalishining oldini olishga oid qarashlar ham mavjud bo‘lib, bu karantin tushunchasining dastlabki ko‘rinishlari sifatida talqin qilinadi. Masalan, kasallik tarqalgan hududga kirmaslik yoki undan chiqmaslik haqidagi tavsiyalar epidemiologik nazoratning muhim shaklidir.

Islom sivilizatsiyasi davrida ilm-fan, jumladan tibbiyot tez sur’atlarda rivojlandi. Bag‘dod, Buxoro va Samarqand kabi ilmiy markazlarda: kasalxonalar (bimaristonlar) tashkil etildi, tibbiy ta’lim tizimi shakllandi, ilmiy tadqiqotlar va tarjima ishlari rivojlandi. Bu davrda yetishib chiqqan buyuk allomalar, xususan Abu Ali ibn Sino tibbiyotning ilmiy asoslarini mustahkamlab, uni empirik va nazariy jihatdan rivojlantirdi. Uning Tib qonunlari asari klinik tibbiyot, farmakologiya va diagnostika sohalarini tizimlashtirib, ko‘p asrlar davomida asosiy qo‘llanma bo‘lib xizmat qilgan. Shu tariqa, islom davrida tibbiyot diniy qadriyatlar bilan uyg‘un holda rivojlangan bo‘lsa-da, asta-sekin ilmiy asosga ega mustaqil fan si-

fatida shakllana boshladi. Bunda diniy tamoyillar tibbiyotning axloqiy va profilaktik yo‘nalishlarini belgilab bergan, ilmiy yondashuv esa uning amaliy samaradorligini oshirgan.

3. Zamonaviy O‘zbekistonda din va sog‘liq xulq-atvori

Bugungi kunda O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash tizimi asosan ilmiy-biomedikal model asosida faoliyat yuritadi. Ushbu model kasalliklarning etiologiyasi, diagnostikasi va davolashini dalillarga asoslangan tibbiyot tamoyillari orqali izohlaydi. Shunga qaramay, aholining diniy e’tiqodlari va madaniy qadriyatlari sog‘liq bilan bog‘liq qarorlar qabul qilish jarayoniga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda.

JSST ma’lumotlariga ko‘ra, inson salomatligining faqat 15–20% qismi bevosita tibbiy xizmatlar va sog‘liqni saqlash tizimi faoliyati bilan belgilanadi. Qolgan qismi esa: ijtimoiy sharoitlar, madaniy qadriyatlar, turmush tarzi, xulq-atvor omillari bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu holat sog‘liqni saqlashda biopsixosotsial modelning muhimligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida aholining katta qismi Islom an’analari va diniy qadriyatlariga amal qiladi. Bu esa sog‘liq xulq-atvorining bir qator jihatlariga ta’sir etadi:

- **Profilaktikaga munosabat**: diniy qadriyatlardagi poklik, tozalik va tartibga rioya qilish sog‘lom turmush tarzini qo‘llab-quvvatlaydi. Bu gigiyenik odatlarning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.
- **Emlash va tibbiy xizmatlarga ishonch**: ayrim hollarda diniy yoki madaniy qarashlar emlashga bo‘lgan ishonchga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli aholiga tibbiy ma’lumotlarni yetkazishda diniy liderlar va jamoat arboblarining ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi.
- **Davolanish jarayonidagi psixologik holat**: diniy e’tiqod bemorlarning ruhiy barqarorligini oshirib, stressni kamaytirishi mumkin. Bu esa davolanish samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan psixosomatik omil sifatida baholanadi.
- **Xalq tabobati va diniy amaliyotlar**: ayrim hududlarda an’anaviy davolash usullari, jumladan duo, dam solish yoki o‘simliklardan foydalanish saqlanib qolgan. Bu holat ba’zan zamonaviy tibbiy yordamga kech murojaat qilishga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, zamonaviy O‘zbekistonda din va tibbiyot o‘rtasidagi munosabat raqobat emas, balki muvozanatli integratsiya shaklida namoyon bo‘lmoqda. Ya’ni, ilmiy tibbiyot asosiy rolni egallagan holda, diniy va madaniy omillar sog‘liq xulq-atvorini shakllantiruvchi muhim determinant sifatida saqlanib qolmoqda. Natijada, samarali sog‘liqni saqlash tizimini shakllantirish uchun ilmiy asoslangan tibbiy yondashuv, diniy va madaniy qadriyatlarni hisobga olish va birgalikda qo‘llanilishi zarur.

4. Din va tibbiyotning zamonaviy kesishuv nuqtalari

4.1. Ruhiy salomatlik

Zamonaviy tibbiyotda ruhiy salomatlik umumiy sog‘liqning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Diniy amaliyotlar — xususan ibodat, zikr va duo — insonning psixoemotsional holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday amaliyotlar stress va xavotir darajasini kamaytiradi, ruhiy barqarorlikni mustahkamlaydi, ijobiy fikrlashni shakllantiradi. Natijada, ular psixosomatik kasalliklar (masalan, arterial gipertenziya, nevrozlar, funksional buzilishlar) profilaktikasida qo‘shimcha omil sifatida xizmat qilishi mumkin. Shu jihatdan din ruhiy qo‘llab-quvvatlashning muhim manbai hisoblanadi.

4.2. Bioetika

Zamonaviy tibbiyotda bioetik muammolar tobora dolzarb bo‘lib bormoqda va bu jarayonda Islom kabi diniy qarashlar muhim normativ rol o‘ynaydi. Xususan:

- **Abort** — hayotning boshlanishi va uni saqlash masalasi bilan bog‘liq murakkab axloqiy muammo sifatida qaraladi
- **Transplantatsiya** — inson organlarini ko‘chirib o‘tkazishda rozilik, hayot sifati va inson qadr-qimmati bilan bog‘liq savollarni yuzaga keltiradi
- **Eutanaziya** — hayotni sun’iy ravishda yakunlash masalasi bo‘lib, ko‘plab diniy ta’limotlarda rad etiladi

Bu masalalarda diniy qadriyatlar tibbiy qarorlar qabul qilishda axloqiy chegaralarni belgilab beradi va shifokor-bemor munosabatlariga ta’sir ko‘rsatadi.

4.3. Pandemiya tajribasi

COVID-19 pandemiyasi davrida din va tibbiyot o‘rtasidagi hamkorlik amaliy jihatdan namoyon bo‘ldi. Ko‘plab hududlarda diniy tashkilotlar va yetakchilar sanitariya qoidalariga rioya qilishni targ‘ib qildi, emlash va ijtimoiy masofa saqlash bo‘yicha tushuntirish ishlari olib bordi, aholining ruhiy holatini qo‘llab-quvvatladi. Natijada, diniy institutlarning ishtiroki sog‘liqni saqlash choralariga bo‘lgan ishonchni oshirishga xizmat qildi.

5. Statistik va amaliy tahlil

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda sog‘liqni saqlash tizimi izchil modernizatsiya qilinib, bir qator ijobiy natijalarga erishildi. Jumladan: birlamchi tibbiy xizmatlar (poliklinika va oilaviy shifokor tizimi) kengaytirildi, profilaktik tibbiyot va skrining dasturlariga e’tibor kuchaydi, aholining tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati yaxshilandi. Shu bilan birga, ayrim hududlarda an’anaviy va diniy davolash usullariga murojaat qilish holatlari saqlanib qolmoqda. Bunga madaniy an’analar, diniy ishonchlar, tibbiy savodxonlik darajasi ta’sir ko‘rsatadi. Ba’zi hollarda bu omillar bemorlarning zamonaviy tibbiyotga kech murojaat qilishiga va natijada kasallikning kech bosqichda aniqlanishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli zamonaviy sog‘liqni saqlash tizimida **integrativ yondashuv** muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv quyidagilarni nazarda tutadi: ilmiy asoslangan tibbiyotning ustuvorligini ta’minlash, diniy va madaniy qadriyatlarni inkor etmasdan, ularni

hisobga olish, aholining tibbiy savodxonligini oshirish orqali muvozanatni shakllantirish. Natijada, din va tibbiyot o‘rtasida qarama-qarshilik emas, balki o‘zaro to‘ldiruvchi hamkorlik modeli yuzaga keladi.

Xulosa. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda din va tibbiyot o‘rtasidagi munosabat tarixiy jarayonlar natijasida shakllangan bo‘lib, bugungi kunda ham ijtimoiy va psixologik darajada o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Mazkur bog‘liqlikni faqat tarixiy hodisa sifatida emas, balki zamonaviy sog‘liqni saqlash tizimining muhim komponenti sifatida baholash lozim. Zamonaviy tibbiyot ilmiy asosda rivojlanayotgan bo‘lsa-da, aholining diniy e’tiqodlari sog‘liq xulq-atvorini shakllantirishda hal qiluvchi omillardan biri bo‘lib qolmoqda. Shu boisdan dinni tibbiyotga qarama-qarshi qo‘yish emas, balki uni sog‘liqni mustahkamlovchi ijtimoiy resurs sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa profilaktika, ruhiy salomatlik va tibbiy madaniyatni oshirish jarayonida diniy qadriyatlardan samarali foydalanish mumkin. Buning uchun esa sog‘liqni saqlash tizimi va diniy institutlar o‘rtasida ma’rifiy hamkorlikni rivojlantirish zarur. Shunday qilib, din va tibbiyot o‘rtasidagi integratsiya zamonaviy O‘zbekiston sharoitida nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, u sog‘liqni saqlash tizimi samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Avesto. – Toshkent: Sharq nashriyoti, nashr yili noma’lum.
2. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1981.
3. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST). Global Health Estimates va sog‘liq determinantlari bo‘yicha hisobotlar. – Jeneva, 2020–2023.
4. Islom manbalari: Qur’oni Karim va hadislar to‘plami. – Toshkent: Movarounnahr nashriyoti, 2018.
5. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. Sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish bo‘yicha rasmiy materiallar va statistik ma’lumotlar. – Toshkent, 2021–2024.
6. Dinshunoslik: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
7. Qodirov A. O‘zbekiston tibbiyoti tarixi. – Toshkent: Ibn Sino nomidagi nashriyot, 2005.